

KAKO UČINITI HUMAN(IJ)IM DOŽIVOTNI ZATVOR KONCEPTA „ZAKLJUČAJ I BACI KLJUČ” NA PRIMERIMA ITALIJE I HOLANDIJE

Sažetak

Autorka kritikuje koncept doživotnog zatvaranja „za ceo život” iz aspekta evropskih standarda zaštite prava lica lišenih slobode. Cilj rada jeste doprinos kritici zakonskih rešenja u Srbiji, u kojoj je kazna doživotnog zatvora uvedena 2019. godine, a nije propisan način izvršenja. Doživotno osuđenim za određena krivična dela zabranjuje se uslovni otpust. Suprotno tome, relevantni akti Saveta Evrope i praksa Evropskog suda za ljudska prava (ECHR) pokazuju da princip reintegracije u društvo doživotnih zatvorenika mora biti obezbeđen u nacionalnom sistemu izvršenja, inače se rizikuje povreda čl. 3 Evropske konvencije. Država članica ima obavezu da doživotne zatvorenike uključi u rehabilitacioni tretman, kao i da predvidi i primeni mehanizme za skraćenje kazne. Na primerima iz Italije i Holandije autorka ispituje okolnosti zbog kojih izvršenje doživotnog zatvora nije doseglo standarde ECHR. Na taj način skreće se pažnja zakonodavcu u Srbiji da princip rehabilitacije ne sme biti zanemaren čak i kada postoji potreba da se na kriminalitet reaguje najstrože, doživotnom kaznom zatvora.

Ključne reči: zatvor „za ceo život”, doživotni zatvor, mučenje i nečovečno postupanje, uslovni otpust.

1. Uvod

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije (KZ RS, 2005) 2019. godine izmenjen je postojeći sistem kazni tako što je umesto kazne zatvora od 30 do 40 godina uveden doživotni zatvor. Ne samo da su izmene usledile

---

* Doktor pravnih nauka, naučni savetnik Instituta za uporedno pravo, Beograd, Srbija, e-mail: n.mrvic@iup.rs

** Rad je nastao kao rezultat finansiranja naučnoistraživačkog rada Instituta za uporedno pravo od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2022. godini, evidencioni broj 451-03-68/2022-14/200049.

ad hoc nego je predlog komisije za izradu zakona korigovan amandmanima u postupku usvajanja na taj način što je isključeno pravo na uslovni otpust osuđenima na doživotni zatvor za teško ubistvo i najteže oblike krivičnih dela silovanja, obljube nad nemoćnim licem, obljube sa detetom i obljube zloupotrebom položaja. Međutim, ako neko bude osuđen na doživotni zatvor za zločin genocida ili što je ubijao ljude kao terorista, mogao bi posle 27 godina da bude pušten na uslovni otpust ako ispunjava i druge zakonske uslove. Izvesnost kažnjavanja doživotnim zatvorom treba da obezbedi protivustavna odredba¹ čl. 108. KZ RS, u kojoj je predviđeno da krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastareva za sva krivična dela za koja je propisana kazna doživotnog zatvora.

Naučna i stručna javnost u Srbiji listom se izjasnila protiv doživotne kazne bez mogućnosti uslovnog otpusta, zato što nije u skladu sa međunarodnim i evropskim standardima zaštite ljudskih prava.² Uprkos tome, sporne odredbe KZ RS do danas nisu izmenjene. Bilo je važno predvideti doživotni zatvor – kako će se izvršavati izgleda da nikoga ne zanima, jer u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS RS, 2005) „zjapi” ogromna pravna praznina na mestu gde bi trebalo da su odredbe o doživotnom zatvoru. Shodna primena postojećih rešenja nije moguća, jer se radi o novoj vrsti kazne. S druge strane, tokom 2021. godine su postale pravosnažne dve presude na doživotni zatvor i osuđenici su upućeni na izvršenje kazni. Zato postoji bojazan da će izvršenje doživotnog zatvora biti zasnovano na konceptu „zaključaj osuđenog, baci ključ” i – čekaj da umre. Takav sistem izvršenja zasnovan na principu odmazde (retributivni princip) u neskladu je kako sa prihvaćenim međunarodnim standardima, tako i sa čl. 42 KZ RS u kome je propisana svrha kažnjavanja.

Aktuelnost i značaj uočenog problema nameću potrebu da se odgovori na pitanje zašto opisani pristup izvršenju doživotnog zatvora nije prihvatljiv ni sa stanovišta penološke teorije, niti iz aspekta zaštite ljudskih prava. U prvom delu rada opisano je pod kojim uslovima se pomenuti koncept izvršenja kazne doživotnog zatvora smatra nečovečnim, prema evropskim standardima i praksi Evropskog suda za ljudska prava (European Court of Human Rights – dalje: ECHR). Reč je o tome da, prema praksi ECHR-a, nije nelegitimno propisati doživotni zatvor bez mogućnosti uslovnog otpusta, pod uslovom da postoje pravni mehanizmi za periodično proveravanje potrebe za daljim zatvaranjem na osnovu napredovanja osuđenog u procesu resocijalizacije i/ili da su zakonom predviđeni načini

¹ Odredbom čl. 34 Ustava RS (2006) predviđeno je da ne zastareva krivično gonjenje i izvršenje kazne za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti.

² Videti izveštaj stranog eksperta (Jakulin, 2021, pp. 31–35) i druge naučne radove o doživotnom zatvoru i uslovnom otpustu objavljene u tematskom broju *Revije za krivično pravo i kriminologiju* 1/2021 .

za skraćenje kazne. Nije dovoljno da su takve mogućnosti *de jure* propisane ako se pokaže da se *de facto* ne primenjuju. Tada bi mogla da postoji povreda čl. 3 (zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja) Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama sa pratećim protokolima (European Convention on Human Rights, 1950 – dalje: EK). Na primerima iz Italije i Holandije pokazano je kako se traže načini da se prevaziđu problemi izvršenja doživotnog zatvora koji je koncipiran da traje do smrti, budući da su obe države u postupcima pred ECHR-om bile oglašavane odgovornima zbog povrede čl. 3 EK. Zato ulažu napore da postojeće stanje promene, ali tome pristupaju na različite načine. Italija je izabrana zbog toga što se zakonodavac u Srbiji prilikom propisivanja strožeg režima izvršenja kazne zatvora za organizatore zločinačkih udruženja i za osuđene za ratne zločine inspirisao, sada spornim, italijanskim rešenjima. S druge strane, krivičnopravni sistem Holandije koji važi za blag, human i efikasan, koji je usmeravan rezultatima naučnih istraživanja svetski cenjenih holandskih kriminologa, pretrpeo je značajne promene proteklih decenija zbog kriminalno-političkog zaokreta ka retribuciji, što je i doprinelo promeni prakse pomilovanja doživotnih zatvorenika. Cilj istraživanja bio je da se na primerima iz izabраниh stranih zakonodavstava pokaže kakve posledice može izazvati zanemarivanje principa rehabilitacije prilikom izvršenja doživotnog zatvora, sve u funkciji kritičkog preispitivanja nedostataka postojećeg zakonodavstva Republike Srbije.

2. Izvršenje doživotnog zatvora kroz prizmu evropskih standarda

Kada propisuje kaznu doživotnog zatvora, zakonodavac se opredeljuje za jedan od dva koncepta. Prema prvom konceptu doživotni zatvor upodobljen je alternativni smrtne kazne i zato se uvodi kao posebna kazna u sistem krivičnih sankcija. Kaznene odlike doživotnog zatvora, koji je koncipiran kao zatvaranje osuđenog do smrti, u odnosu na smrtnu kaznu razlikuju se samo u činjenici održanja njegovog života. Doživotna kazna predstavlja „smrt na rate”, te se (u evropskom prostoru) smatra da takav vid prava države da raspolaže životom čoveka nije u skladu sa civilizacijski dostignutim nivoom zaštite ljudskih prava (Mrvić Petrović, 2007, pp. 115, 119). Saglasno drugom konceptu doživotni zatvor se, u krajnjem, svodi na dugotrajnu kaznu lišenja slobode zato što su predviđene mogućnosti za periodično preispitivanje potrebe da se nastavi sa izvršenjem ili je omogućeno skraćenje kazne na osnovu uslovnog otpusta, zamene kazne zatvorom određenog trajanja ili na drugi način (pomilovanje i slično). U pomenutom slučaju osuda na doživotni zatvor teža je od kazne zatvora zbog neizvesnosti da

li će i kada biti pušten iz zatvora. Kako se očekuje da će osuđeni (ipak) jednog dana izaći iz zatvora i pridružiti se ostalim članovima društva, postaje važno da li je i na koji način tokom izvršenja kazne promenio svoje navike i stavove u toj meri da se može prognozirati da neće ponoviti izvršenje krivičnog dela, to jest da li su tokom zatvorskog tretmana kome je osuđeni bio podvrgnut postignuti ciljevi rehabilitacije.

Zahvaljujući aktivnostima Saveta Evrope (dalje: SE), u evropskom prostoru važi apsolutna zabrana propisivanja i primene smrtne kazne. Uz tu zabranu, drugi kamen temeljac kriminalne politike u Evropi jeste apsolutna zabrana mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja (Jobard, 2017, p. 12). Predviđena je kako EK tako i Evropskom konvencijom o sprečavanju mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja (ETS 126, 2002). Stoga dokumenti SE, izveštaji Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (dalje: CPT) – zatvorske „inspekcije” SE koja kontroliše poštovanje prava lica lišenih slobode u zatvorenim ustanovama država članica – i stavovi ECHR-a, koji, poput nadnacionalnog „vrhovnog” suda, usmerava rad nadležnih organa država članica, određuju na koji način bi trebalo uskladiti regulativu i praksu izvršenja kazne doživotnog zatvora na nacionalnom nivou.

Od devedesetih godina, kada je prihvatanjem protokola uz EK ukinuta smrtna kazna na prostoru SE, države članice su počele da propisuju kaznu doživotnog zatvora. Ona je danas predviđena u zakonodavstvima svih država članica SE osim Portugalije.³ Otuda značaj Preporuke SE (2003)23 o postupanju zatvorske uprave u pogledu doživotnih kazni i drugih dugih zatvorskih kazni (Rec (2003)23). Preporuka ima tri opšta cilja: 1) da se obezbedi sigurnost boravka u zatvoru za osuđene, zaposlene i posetioce, 2) da se spreče štetne posledice dugotrajnog ili doživotnog boravka u zatvoru i 3) da se poveća i poboljša mogućnost uspešnog uključivanja u društvo osuđenih na dugotrajne ili doživotne kazne

³ U Portugaliji su tradicionalno prihvaćene humanističke ideje u pogledu kažnjavanja: doživotni zatvor ukinut je od 1884. godine (prethodno i smrtna kazna). U skladu sa čl. 1 Ustava Portugalije (1976) u čl. 24, 25 i 30 garantuje se neprikosnovenost ljudskog života, moralnog i fizičkog integriteta ljudi, predviđene su zabrane smrtne kazne, mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, dok se u čl. 30, st. 1 zabranjuje kažnjavanje trajnim lišenjem slobode, uz izuzetnu mogućnost produženja mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja i čuvanja prema neuračunljivom učinocu. Prema čl. 42 Krivičnog zakonika iz 1995, isključive svrhe izvršenja kazne zatvora su generalna prevencija (odbrana društva od kriminaliteta) i specijalna prevencija (sprečavanje učinioca da vrši krivična dela), pri čemu izvršenje mora biti usmereno na reintegraciju osuđenog u društvo i pripremu da vodi društveno odgovoran život bez vršenja krivičnih dela. Maksimalna kazna zatvora je 20 godina, s tim da se u izuzetnim slučajevima utvrđenim zakonom može izreći 25 godina (npr. za teško ubistvo, krivično delo protiv čovečnosti, sticaj krivičnih dela i slično). Ipak se primećuje da se ponekad učestalim izricanjem uzastopnih kazni zatvora istom licu (povratniku) postiže efekat doživotnog zatvaranja (Maculan, Ronco & Vianello, 2013, p. 45).

pošto budu pušteni iz zatvora. Svi opšti ciljevi su penološki opravdani. Lica lišena svake nade da će do kraja života izaći iz zatvora nemaju nijedan razlog da ne izvrše novo krivično delo tokom izvršenja kazne – gore im ne može biti. Fenomen psihološke izmene ličnosti tokom dugotrajnog boravka u zatvoru dobro je izučen u kriminologiji.⁴ Za temu rada je najvažniji treći cilj, budući da se insistira na tome da osuđeni mogu biti pušteni iz zatvora posle dugog zatvaranja i uključeni u život zajednice. Da bi to bilo moguće, individualni programi izvršenja kazne, između ostalog, moraju da omoguće progresivni napredak osuđenog u izvršenju kako bi se pripremio za život na slobodi i uključio u društvo, pod uslovom da se može prognozirati da ne predstavlja opasnost po društvo i da neće vršiti krivična dela (par. 10). U par. 16 Rec(2003)3 naglašava se da periodično treba korigovati procene rizika, potreba i mogućnosti osuđenih lica kako bi se ostvarila svrha kažnjavanja zato što opasnost osuđenog i njegove kriminogene potrebe nisu konstantne karakteristike. Posebni par. 33 i 34. odnose se na upravljanje procesom uključivanja u društvo osuđenih na dugotrajne kazne i doživotni zatvor, uključujući tu obavezu izrade programa za reintegraciju i primenu uslovnog otpusta.

U par. 4 a Preporuke SE o uslovnom otpustu iz 2003. (Rec (2003) 22 on conditional release) propisan je opšti princip da, u cilju smanjenja štetnih posledica lišenja slobode po osuđenog i omogućavanja napredovanja osuđenih u tretmanu, pod uslovom da je osigurana bezbednost zajednice, zakonom treba predvideti dostupnost uslovnog otpusta svim zatvorenicima, među kojima su i osuđeni na doživotni zatvor.

Na osnovu EK i ETS 126, SE je doneo Evropska zatvorska pravila (Recommendation Rec(2006)2 on the European Prison Rules). U odredbama koje regulišu svrhu režima za zatvorenike (deo VIII) predviđeno je generalno da programi izvršenja kazne obuhvataju u meri u kojoj je to izvodljivo: radne, obrazovne i druge aktivnosti i pripremu za otpuštanje (čl. 103.4). U odredbi čl. 103.8 naglašeno je da će se posvetiti posebna pažnja obezbeđivanju odgovarajućih planova izvršenja i režima kazni za osuđene na dugotrajni i doživotni zatvor. Postoje posebne odredbe koje naglašavaju da će se obrazovne aktivnosti organizovati u

---

⁴ Prema rezultatima istraživanja koje su sproveli Crewe, Hulley & Wright (2019, pp. 1–2) poređenjem osuđenih mladih lica na kratke i duge kazne, najviše treba pomoći osuđenima na kraće kazne, naročito ako su prvi put u zatvoru, jer su u stanju šoka prvih godina, dok dužim boravkom u zatvoru na neki način sazrevaju kao ličnosti, mire se sa sudbinom, privikavaju na život u zatvoru i tragaju za smislom života. Empirijsko istraživanje posledica dugotrajnog zatvaranja sprovedeno u Kanadi (John Howard Society of Alberta, 1999, p. 16) pokazuje da su osuđenici koji su već dugo u zatvoru razvili neki način suočavanja sa iskustvom, dok su pod stresom osuđeni na dugotrajne kazne, tek primljeni na izvršenje kazne. Od strukture ličnosti zavisi da li će napustiti zatvor rehabilitovani, postati trajno nesposobni za samostalni život ili ljuti na društvo i željni osvete (John Howard Society of Alberta, 1999, p. 15).

zavisnosti od dužine boravka osuđenog u zatvoru, kao i da će se sprovoditi postepena priprema za puštanje na slobodu osuđenih koji su proveli dug period u zatvoru. I sa stanovišta CPT-a zatvorska kazna koja isključuje svaku nadu doživotno osuđenog da bi ako se rehabilituje mogao biti pušten na slobodu u suprotnosti je sa svrhom kažnjavanja i obeščovečuje ga (CPT, 2016, par. 73).

Očigledno, osuđeni na dugotrajni i doživotni zatvor ne smeju biti izuzeti iz svrsishodno osmišljenih i individualiziranih programa resocijalizacije, budući da svaki zatvorski sistem države članice SE mora da ima za cilj ponovno uključivanje osuđenog u društvo, ako je omogućena i postignuta njegova rehabilitacija tokom izvršenja kazne. Shodno konceptu reintegracije osuđenih u društvo, koji u penološkoj praksi evropskih država dominira od osamdesetih godina prošlog veka do danas, a takođe dolazi do izražaja i u dokumentima SE, zatvorska izolacija osuđenog do smrti ne sme biti isključiva svrha primene kazne (doživotnog) zatvora – ne samo zato što se ličnost osuđenog i njegova opasnost po društvo menjaju sa vremenom, nego i zbog problema u upravljanju zatvorskim sistemom u kome se dugo zadržavaju osuđeni koji ničim nisu motivisani da poštuju zatvorski režim, a zbog podmaklih godina imaju sve većih problema sa zdravljem i posebne medicinske i socijalne potrebe (tzv. fenomen „sedih” zatvora).

3. Italija – čekajući Godoa, to jest zakonodavca

Tokom poslednje decenije XX veka, radi efikasnije borbe protiv Mafije, italijansko krivično zakonodavstvo je značajno menjano. Između ostalog, 1991. godine je izmenjen i Zakon od 26. jula 1975, br. 353/75 (Legge sull'ordinamento penitenziario [Zakon o zatvorskoj upravi] – dalje: OP, 1975) koji reguliše sistem i način izvršenja kazni. Tada su čl. 4 bis osuđeni na zatvorsku kaznu za teška krivična dela ograničeni u ostvarivanju prava na pogodnosti tokom izvršenja kazne.⁵ Osuđeni su razvrstani u dve kategorije. Prema st. 1 navedenog člana, prvu

⁵ Doživotni zatvor (*l'ergastolo*) predviđen je čl. 22 italijanskim Krivičnim zakonikom (*Codice Penale* – CP) od 19. oktobra 1930, br. 1398, kao trajno lišenje slobode uz obavezu rada danju i ćelijsko usamljenje noću. Prema OP-u, u toku izvršenja kazne sudija za izvršenje po prethodnoj konsultaciji sa direktorom zatvorske ustanove može odobriti izvesne pogodnosti osuđenom koji se ne smatra društveno opasnim, koji je određeno vreme proveo u zatvoru i ostvario napredak u rehabilitaciji. Osuđenom koji provede najmanje deset godina u zatvoru sudija može dati dozvolu da od 15 do najduže 45 dana u toku godine provede izvan zatvora radi zadovoljenja emocionalnih, kulturnih ili radnih potreba (čl. 30 ter OP). Ti dani se uračunavaju u kaznu. Osuđenom koji je proveo na izvršenju kazne najmanje dvadeset godina može biti odobren režim poluslobode, u kome osuđeni veći deo dana provodi u zatvoru, dok van zatvora (moguće uz dodatna ograničenja) može biti upućen na rad, školovanje ili radi učešća u aktivnostima korisnim za njegovu društvenu reintegraciju (čl. 48 OP). Osuđeni koji je proveo najmanje 26 godina na izvršenju

kategoriju čine osuđeni za posebno teška krivična dela (zločinačko udruživanje u kriminalnu organizaciju tipa Mafije, za terorizam ili subverzivne delatnosti), dok su u drugoj kategoriji manje opasni učinioци ubistava, razbojništava, teških oblika iznuda i slično, pod uslovom da krivična dela nisu izvršili u sastavu zločinačkog udruženja. U međuvremenu je primena zakona proširena na učinioce teških dela protiv polne slobode.

Što se tiče prve kategorije učinilaca, pogodnosti su im mogle biti odobrene samo ako dokažu da su trajno prekinuli vezu sa kriminalnom organizacijom. Zakonom br. 203/1991 od 12. jula 1991. o hitnim merama u vezi sa borbom protiv organizovanog kriminala, transparentnost i efikasno obavljanje administrativnih poslova (Legge 12 luglio 1991, n. 203), čije su odredbe preuzete u Zakonskoj uredbi od 8. juna 1992, br. 306/1992 kojom su predviđene hitne izmene procesnog zakonodavstva i mere za suzbijanje kriminala mafijaškog tipa (Decreto-Legge 8 giugno 1992, n. 306) koja je postala Zakon br. 356 od 7. avgusta 1992. (Legge 7 agosto 1992, n. 365), predviđeno je da osuđeni za krivična dela iz čl. 4 bis, st. 1 OP-a mogu ostvariti pravo na uslovni otpust samo ako saraduju sa pravosudnim sistemom u svojstvu svedoka-saradnika, to jest „pokajnika” (ital. *pentiti*). Kako je borba protiv organizovanog kriminaliteta posle ubistava sudija Đovanija Falconea (Giiovani Falcone) i Paola Borselina (Borsellino) 1992. godine postala nacionalni prioritet, zatvorski režim za prvu kategoriju osuđenih iz čl. 4 bis, st. 1 OP je pooštren u skladu sa st. 2 istog člana: kazna se izvršava u uslovima potpune izolacije osuđenog organizatora ili istaknutog pripadnika kriminalne organizacije, pri čemu je sprečen njegov kontakt sa ostalim osuđenicima i sa spoljnom sredinom, uz mogućnost produženja strogog režima izvršenja dokle god se ne dokaže prestanak povezanosti sa kriminalnom organizacijom.⁶ Tako je čl. 4 bis u vezi sa čl. 58-ter OP-a omogućio faktički stroži trajan doživotni zatvor (*ergastolo ostativo*), ako osuđeni nije voljan da saraduje sa državnim organima ili se pokaže da je takva saradnja nemoguća ili irelevantna.

Postavljeni uslov znači da se *ergastolo ostativo* ne primenjuje potpuno automatski, ali da nedostatak saradnje osuđenog sa državnim organima, kako ističe Menghini (2020, p. 309), ima značaj apsolutne zakonske pretpostavke zbog koje se smatra da je osuđeni za krivična dela iz čl. 4 bis, st. 1 OP-a, ako odbija

---

kazne može biti pušten na uslovni otpust (čl. 176 CP) ako je uspešno resocijalizovan i ne predstavlja opasnost po društvo i ako je regulisao građanske obaveze usled izvršenog krivičnog dela, osim ako je siromašan. Uslovni otpust može biti opozvan u roku od pet godina.

⁶ Tokom vremena ispoljile su se mane na brzinu donetog zakonodavstva za borbu protiv Mafije i strogog režima izvršenja kazne zatvora po čl. 4 bis OP-a, kako pokazuju izveštaji CPT-a prilikom poseta Italiji, odluke Ustavnog suda Italije i presude ECHR protiv Italije, kao i činjenica da je specijalni zatvorski režim postepeno ublažavan (Mrvić Petrović, 2007, p. 273).

saradnju, opasan po društvo, bez obzira na to što je tokom izvršenja dela kazne mogao ostvariti izvestan uspeh u rehabilitaciji. Kako se vidi, *ergastolo ostativo de facto* isključuje svaku mogućnost skraćivanja doživotnog zatvora, kao i ublažavanja režima izvršenja. Sudija izvršenja nema nikakvih ovlašćenja da ispituje razloge zbog kojih osuđeni odbija saradnju, a najčešće je reč o tome da osuđeni strahuje od osвете Mafije i brine se za živote članova porodice. Takođe, osuđeni koji ne raspolaže relevantnim informacijama, iako hoće da saraduje sa državnim organima, suočava se sa rizikom da će u zatvoru boraviti do smrti.

Doživotni zatvor bez izgleda da bude skraćen obesmišljava svrhu kažnjavanja i izvršenja kazne zatvora. Postupno napredovanje osuđenih tokom izvršenja kazne uz njihovo motivisanje pogodnostima u svrhe odvikavanja od kriminalnih aktivnosti i osposobljavanja za uključivanje u društvenu sredinu po izlasku iz zatvora naročito je važno kada je reč o izvršenju dugotrajnih ili doživotnih kazni zatvora, te bi trebalo da se i zatvorski sistem, kroz individualne programe postupanja, prilagodi svakom osuđeniku ponaosob, njegovim potrebama i mogućnostima. Zato je primena odredbe 4 bis OP-a direktno suprotna principu rehabilitacije učinioca, a time i svrsi izvršenja kazne zatvora proklamovanoj u CP-u, kao i u Ustavu Italije (Constituzione, 1947). Štaviše, kako se pokazuje, primena apsolutne pretpostavke o trajnoj društvenoj opasnosti doživotnog zatvorenika koji nije spreman da saraduje sa pravosudnim organima ili im nije od koristi u krivičnom postupku razlog je što mnogi osuđeni, čak i pošto su prekinuli sve veze sa kriminalnom organizacijom, ostaju u zatvoru na osnovu navedene odredbe.⁷ I suprotno: u literaturi se ukazuje na slučajeve kada su pojedinci ostvarili pravo na pogodnosti formalno prihvativši saradnju sa pravosudnim organima, iako stvarno i trajno nisu prekinuli vezu sa kriminalnom organizacijom (Santangelo, 2020, p. 522).

Ergastolo ostativo je bio povod za pokretanje postupaka pred Ustavnim sudom Italije i pred ECHR-om. Presudom od 13. juna 2019. u slučaju *Marchello Viola v. Italia* (no. 2) (predstavka 77633/2016)⁸ ECHR je zauzeo stav da prime-

⁷ Poslanica Evropskog parlamenta Eleonora Forenza je 29. 3. 2019. godine postavila pitanje Evropskoj komisiji šta će preduzeti kako bi privolela italijanske vlasti na promenu odredaba o izvršenju *ergastolo ostativo*. Istakla je da osuđeni na doživotni zatvor, prema podacima iz 2010. godine, čine 4% zatvorske populacije u Italiji (dok je medijana za EU 1,8%). Pri tome je *ergastolo ostativo* primenjen prema 70% osuđenih na doživotni zatvor (European Commission, 2019).

⁸ Viola je, kao visoko pozicionirani pripadnik kriminalne organizacije mafijaškog tipa, 1995. godine bio osuđen na kaznu od petnaest godina, a potom i na doživotni zatvor zbog učestvovanja u izvršenju ubistava, otmica i drugih krivičnih dela u sukobima sa drugim mafijaškim klanom u periodu od sredine 1980. do 1996. godine. Tokom boravka na izvršenju kazne postigao je izvestan uspeh u rehabilitaciji, prema mišljenju suda za izvršenje, zbog čega je tražio da ta činjenica bude vrednovana dodelom pogodnosti i puštanjem na uslovni otpust, ali je odbijen kao opasan za društvo jer je odbio saradnju sa pravosudnim organima.

na *ergastolo ostativo* u prevelikoj meri ograničava izgled podnosioca predstave da bude pušten na slobodu i mogućnost skraćanja kazne. Zbog toga sud smatra da kazna nema svojstvo da se može smanjiti u smislu čl. 3 EK, što predstavlja kažnjavanje suprotno dostojanstvu čoveka. Okolnost da je Viola osuđen za najteža dela učinjena u sastavu kriminalne organizacije bila je irelevantna, jer EK u apsolutnom smislu zabranjuje nečovečno i ponižavajuće postupanje, a u krajnjoj liniji, kazna ima za cilj uključivanje učinioca u društvo (*Marchello Viola v. Italia* (no. 2), 2019, p. 2).

U II delu obrazloženja izreke presude u vezi sa kršenjem čl. 3 EK sud je ukazao na to da se ličnost osuđenog menja od trenutka izvršenja krivičnog dela tokom perioda boravka u zatvoru, čime je omogućen proces rehabilitacije, pri čemu su penološki razlozi boravka u zatvoru u ovom slučaju blokirani neoborivom zakonskom pretpostavkom opasnosti osuđenog koji ne saraduje sa pravosudnim organima (*Marchello Viola v. Italia* (no. 2), 2019, p. 3). Sud je takođe konstatovao da pomilovanje i u OP-u predviđena mogućnost administrativnog prevremenog puštanja iz zatvora starih ili teško bolesnih osuđenika iz razloga samilosti nisu dovoljne opcije za skraćanje kazne, kako proizilazi iz ranijih presuda ECHR-a tako i iz činjenice da italijanska vlada nije navela nijedan primer u kome su osuđeni koji se nalaze u istom režimu kao Viola dobili pomilovanje (par. III presude – *ibid.*).

Navedena presuda ECHR-a ne samo da zahteva usvajanje „Viola doktrine“ u domaćem zakonodavstvu i praksi, nego izaziva strukturalne probleme u italijanskom pravnom sistemu, budući da poništava do sada uobličenu sudsku praksu vezano za izvršenje doživotnog zatvora, a da je veliki broj sudskih postupaka u toku (Santangelo, 2020, p. 522). Stoga je, posle presude u slučaju *Viola*, Kasacioni sud 3. juna 2020. godine zatražio od Ustavnog suda preispitivanje usaglašenosti sa Ustavom (čl. 3, 27 i 117) članova 4 bis, st. 1 i 58 ter 1. OP i 2 Zakonske uredbe br. 152 iz 1991. sa kasnijim izmenama, kao i Zakona br. 203 iz 1991. godine u delu u kome isključuju mogućnost da budu pušteni na uslovni otpust osuđeni na kaznu doživotnog zatvora za krivična dela učinjena pod uslovima iz čl. 416 bis CP-a ili za pomaganje u izvršenju takvih dela koji ne žele da saraduju sa pravosudnim organima. Ustavni sud, koji je prethodnih 25 godina bio u prilici da se izjašnjava o ustavnosti raznih aspekata izvršenja doživotnog zatvora, u pogledu ustavnosti *ergastolo ostativo* je 2003. imao potpuno suprotno mišljenje.⁹ Sada je promenio gledište usvajajući argumente iz presude ECHR-a u slučaju *Marchello Viola v. Italy* (2). Konstatovao je da izbor osuđenog iz kategorije čl. 4 bis,

---

⁹ U presudi od 9. aprila 2003. godine br. 135 Ustavni sud je zauzeo stav da odredbe o *ergastolo ostativo* nisu u suprotnosti sa čl. 27 Ustava, budući da osuđenom nije uskraćena svaka mogućnost izbora ponašanja (da saraduje sa pravosuđem) koje bi moglo da vodi uslovnom otpustu (Dolcini, 2021).

st. 1. OP da saraduje nije slobodan, te da izbor između zahteva da pomogne pravosuđu ili da se odrekne mogućnosti skraćanja kazne može za osuđenog da bude dramatičan kada je primoran da bira između izgleda da ponovo stekne slobodu i potpune suprotnosti – sudbine beskonačnog zatvora. Sud naglašava da ponekad takav izbor osuđenog može biti „tragičan”: on bira između sopstvene (eventualne) slobode, koja može da nosi rizike po bezbednost njegovih najmilijih, i odricanja od slobode da bi ih zaštitio od opasnosti (Corto Costituzionale, Ordinanza n. 27/2021, par. 6, p. 13).

Ustavni sud je istakao da nije nelegitimna sama po sebi zakonska pretpostavka po kojoj se za nedostatak saradnje vezuje ocena trajne društvene opasnosti učinioca, nego njen apsolutni karakter – takva pretpostavka negativno utiče na osuđenog i nameće nova ograničenja isključivo zbog činjenice da odbija saradnju, drugo, onemogućava sud da izvrši individualizaciju u skladu sa okolnostima konkretnog slučaja prateći proces rehabilitacije i ponašanje učinioca tokom izvršenja kazne i treće, pretpostavka je zasnovana na generalizaciji, koja bi mogla biti osporena kada bi se dopustila ocena konkretnog slučaja (Corto Costituzionale, Ordinanza n. 27/2021, par. 7, p. 15). Problem se u suštini svodi na to što zakon daje prevagu državnom interesu da se obezbedi delotvorna istraga organizovanog i subverzivnog kriminaliteta na račun kršenja ljudskih prava osuđenog lica, što znači da je stroži zatvorski tretman prema čl. 4 bis suprotan principima srazmernosti kazne i rehabilitacije učinioca, što su ustavom proklamovane svrhe kažnjavanja (čl. 27 Ustava Italije) (Menghini, 2020, p. 319).

Uprkos tome što je prihvatio argumentaciju ECHR-a i što je, pokušavajući da pronađe kontinuitet sa ranijom sudskom praksom, Ustavni sud objasnio da su osporene odredbe zakona u koliziji sa Ustavom, sud je izbegao da donese meritornu odluku. Umesto toga je procesnom odlukom odložio ročište do 10. maja 2022. godine u nastojanju da zakonodavcu dâ dovoljno vremena kako bi izmenama zakona rešio sistematski problem koji prevazilazi značaj izvršenja presude ECHR-a u pojedinačnom slučaju. Sud je istakao da zbog teškoća suzbijanja organizovanog kriminala i u slučaju očekivanih izmena zakonodavstva osuđena lica za krivična dela iz čl. 416 CP-a neće moći da računaju da će samo na osnovu uspeha u rehabilitaciji ostvariti pravo na uslovni otpust ako se ne dokaže trajni prekid veza sa kriminalnom organizacijom ili odsustvo izgleda da se u budućnosti takva veza obnovi, a potom je obrazložio da svojom formalnom odlukom izbegava puku „rušilačku intervenciju” kojom bi eliminisao posebne odredbe krivičnog zakonodavstva iz pravnog sistema kao neustavne, jer bi tako izazvana pravna praznina mogla ugroziti delikatnu ravnotežu potrebe za borbom protiv organizovanog kriminala i zahteva rehabilitacije pojedinca (Corto Costituzionale, Ordinanza n. 27/2021, pp. 16–17). Treba primetiti da je Ustavni sud i ranije, u tri

slučaja, koristio istu procesnu mogućnost, s tim da je posle protoka predviđenog roka, ako propis ne bi bio izmenjen, otvorao raspravu i konstatovao neustavnost određenog propisa (Mauri, 2021, pp. 365, 368).

Odlaganje donošenja meritorne odluke Ustavnog suda svakako odgovara i javnom mnjenju i stručnoj javnosti, koji smatraju da bi izmenama zakonodavstva bili poništeni svi uspesi u dosadašnjoj borbi protiv Mafije, budući da je strah od *ergastolo ostativo* po pravilu odlučujuće motivisao pripadnike Mafije da postanu „pokajnici”. U iščekivanju zakonskih izmena ili konačne odluke Ustavnog suda je i veliki broj osuđenih na doživotni zatvor koji spadaju u prvu kategoriju po čl. 4 bis, st. 1, a na koje bi se mogli odnositi razlozi iz presude ECHR-a u slučaju *Marc-hello Viola v. Italia*. Oni su u međuvremenu ispunili vremenske i druge uslove da bi po osnovnoj odredbi čl. 176 CP-a mogli tražiti uslovni otpust, što sada nije moguće zbog apsolutne pretpostavke o njihovoj trajnoj opasnosti po društvo. Takođe, zakonske izmene nestrpljivo iščekuju i svi optuženi za krivična dela u sastavu kriminalne organizacije tipa Mafije, koji bi mogli biti osuđeni na kaznu doživotnog zatvora u sudskim postupcima koji su u toku.

4. Holandija – kažnjavati doživotnim zatvorom ili ne, pitanje je sad!

Za razliku od italijanskog primera, gde je faktički u odnosu na posebnu kategoriju osuđenika uspostavljen stroži režim doživotnog zatvora bez skraćanja, u Holandiji je donedavno *de jure* i *de facto* kazna doživotnog zatvora trajala dok osuđeni ne umre u zatvoru. Skraćenje kazne moglo se postići samo izuzetno, po osnovu administrativne odluke *ex gratiae* (kraljevskim pomilovanjem).

Prema holandskom Krivičnom zakoniku (Wetboek van Strafrecht, 1881 – WvSr) kazna zatvora može biti doživotna (*levenslange gevangenisstraf*) ili ograničenog trajanja (čl. 10, st. 1). Zatvor ograničenog trajanja minimalno traje jedan dan, a maksimalno petnaest godina (čl. 10, st. 2). Izuzetno, po diskrecionoj odluci suda moguće je da bude izrečen zatvor od trideset godina umesto doživotne kazne ili kazne zatvora ograničenog trajanja za teško krivično delo ako se učiniocu sudi za dela učinjena u sticaju, u povratu ili za krivična dela terorizma, kada bi primenom pravila o odmeravanju kazna prešla maksimum od petnaest godina (čl. 10, st. 3). Prema st. 4 istog člana kazna zatvora ograničenog trajanja ne sme biti duža od trideset godina. U čl. 15–15l WvSr bilo je regulisano pravo na uslovni otpust osuđenih kojima je bila izrečena kazna zatvora ograničenog trajanja. Izmenama WvSr od 1. 1. 2020. godine te odredbe su ukinute. Novim Zakonom o kaznama i zaštiti (Wet straffen en beschermen, 2020) koji reguliše izvršenje krivičnih sankcija, a primenjuje se od 1. jula 2021. godine, smanjene su pogodnosti

osuđenika i skraćen je period uslovnog otpusta. Sada se detaljnije i strože ocenjuje napredovanje osuđenog u tretmanu tokom izvršenja kazne i samo izuzetno (ako to doprinosi njegovoj sigurnoj reintegraciji u društvo) može mu biti odobreno privremeno odsustvovanje iz zatvora ako je to zaslužio svojim ponašanjem, a ne postoji bezbednosni rizik po društvo i po žrtvu. Za razliku od ranijeg rešenja, kada je osuđeni mogao da traži uslovno puštanje na slobodu pošto je u zatvoru proveo dve trećine kazne, sada to može učiniti tek dve godine pre isteka kazne. Zato Struijk (2020, p. 62) konstatuje da je za razliku od ranijeg modela „uslovni otpust uvek, osim ako...” sada uspostavljen sistem: „bez uslovnog otpusta, osim ako”. Čini se da su opisane promene posledica ukorenjenog pojednostavljenog shvatanja kazne zatvora kao fizičkog ograničenja slobode kretanja osuđenog – ne razume se da je suština kazne zatvora vezana za postupno ukidanje ograničenja skopčanih sa lišenjem slobode osuđenog koji takođe postepeno „osvaja” slobodu tokom izvršenja kazne (Struijk, 2020, p. 59).¹⁰

Za razliku od drugih zemalja Evropske unije, u Holandiji su uslovi u pogledu izgleda na skraćenje doživotnog zatvora tako strogi da Van Hatum (van Hattum) (2009, p. 13) primećuje kako se faktički u holandskim zatvorima osuđeni na doživotni zatvor razdvajaju u grupe onih koje su osudili holandski sudovi, koji će u zatvoru najverovatnije boraviti do smrti, i osuđenih presudama stranih sudova, upućenih na izvršenje kazne u Holandiju po osnovu međunarodne pravne pomoći, koji su u povoljnijoj situaciji u pogledu izgleda da budu pušteni na slobodu.

Holandski primer interesantan je zbog dramatičnih promena u praksi korišćenja pomilovanja, koji je *de jure* jedini način skraćenja kazne doživotnog zatvora. Pravo na pomilovanje garantovano je čl. 122 Ustava (Grondwet, 1814), a regulisano je posebnim zakonom. Sve do 2004. godine u Holandiji je doživotni zatvor korišćen kao vrsta dugotrajne kazne, budući da je posle petnaest godina (kasnije i nakon deset godina) izdržane kazne bilo moguće da osuđeni ostvari pravo na pomilovanje, te je ono praktikovano kao redovan način skraćenja kazne, pod uslovom da je osuđeno lice uspešno resocijalizovano. Osamdesetih godina

¹⁰ Zato Struijk (2020, pp. 61–62) smatra da je novim zakonom narušen koncept resocijalizacije i kritikuje neodređenost kriterijuma za odobravanje pogodnosti koji se tiču ponašanja osuđenog, procene bezbednosnog rizika i uvažavanja stava žrtve krivičnog dela, čime se prava žrtve stavljaju u funkciju resocijalizacije učinioca (o pravima žrtava u Holandiji i Mrvić Petrović, 2019). Ocenjuje da je zakon primer slučaja u kome je „beba izbačena iz kadice zajedno sa vodom za kupanje” (Struijk, 2020, p. 65). Drugi stručnjaci u izveštaju o evaluaciji Zakona o kaznama i zaštiti sa puno takta upozoravaju na to da u zakonu „neki elementi logike politike nisu zasnovani na naučnim ili praktičnim saznanjima, već pre na onome što se želi postići i politički preferira. To ne znači da ove mere ne mogu da funkcionišu, ali uvek implicira da je neizvesno hoće li funkcionisati u praksi” (Homburg *et al.*, 2021, p. 104).

prošlog veka je, međutim, zbog promena kriminalne politike započelo distanciranje od resocijalizacije kao vodećeg penološkog principa (Downes & van Swaanningen, 2007, p. 46). Od početka XXI veka menja se kaznena politika: sve češće se izriču kazne zatvora i brzo se uvećava zatvorska populacija. Istovremeno se promenio i odnos prema doživotno osuđenim licima, budući da se sada očekuje da treba do smrti da ostanu u zatvoru zato što su opasni po društvo.¹¹ Tako je posle više od sto godina uspešne primene pomilovanja, kao načina skraćanja doživotnog zatvora u cilju reintegracije osuđenog u društvo, taj osetljivi mehanizam, koji zavisi od političke volje, praktično zablokiran zaokretom u kriminalnoj politici prema konceptu „doživotno znači doživotno” (van Hattum & Meijer, 2016).

Pokazalo se da primena promenjenog koncepta vodi mogućoj povredi ljudskih prava osuđenih lica u praksi. Tako je Holandija oglašena odgovornom za kršenje čl. 3 EK u slučaju *Murray v. the Netherlands* (predstavka od 10511/10, presuda od 10. 12. 2013 - sekcija III, odluka Velikog veća od 26. 4. 2016). Muri (Murray) je zbog ubistva deteta na karipskom ostrvu Kurasao (jedna od četiri konstitutivne države Kraljevine Holandije) osuđen na doživotni zatvor presudom Zajedničkog suda Holandskih Antila u martu 1980. godine (u to vreme Antili su bili u sastavu Kraljevine Holandije, a u ime Kraljevine teritorijom upravlja guverner).¹² U toku izvršenja kazne sudovi su odbili zahteve osuđenog za vanredno preispitivanje kazne, a guverner ostrva najmanje trinaest zahteva osuđenog za pomilovanje. Uredbom guvernera, 2011. godine proglašen je novi Krivični zakon države Kurasao (Landsverorderening 2011) kojim je omogućeno periodično preispitivanje doživotnog zatvora. Odlukom Zajedničkog suda, septembra 2012. godine, odbijen je zahtev Murija za skraćanje kazne. On je u tom trenutku bio zatvoren već 33 godine. Sudska odluka temeljila se na rezultatu psihijatrijskog veštačenja o izostanku

---

¹¹ Broj doživotnih kazni se povećao sa tri osamdesetih godina i sedam u devedesetim na otprilike dvadeset u prvoj deceniji XXI veka. Pod sloganom „doživotno znači doživotno” rad sa osuđenim na doživotnoj kazni se, ciljano, sveo na plan da budu smešteni u „zaštićena odeljenja” unutar običnih zatvora, što je doprinelo da budu isključeni iz rehabilitacionih programa, a sva ispitivanja u okviru programa postupanja svela su se na individualnu procenu rizika (van Hattum, 2016, p. 14).

¹² On je ubio šestogodišnju devojčicu, nećaku bivše devojke kojoj se hteo osvetiti zbog prekida veze. Bio je zaostalog duševnog razvoja i krivično delo je učinio u stanju bitno smanjene uračunljivosti. Sud ga je oglasio krivim za ubistvo iz predumišljaja. U prvostepenom postupku osuđen je na dvadeset godina. Drugostepeni sud je utvrdio da zbog psihičkih razloga postoji opasnost da će okrivljeni ponovo izvršiti krivično delo ako se nađe na slobodi, te da je iz razloga bezbednosti potrebno izdvojiti ga iz društva i izrekao mu je kaznu doživotnog zatvora. Kazna je bila rezultat kompromisa, budući da na ostrvu nije bilo psihijatrijske zatvorske bolnice u kojoj bi okrivljeni, kao lice sa hroničnim duševnim poremećajem, mogao biti čuvan na neodređeno vreme i lečen. Posle devetnaest godina zatvorenik je na lični zahtev prebačen na Arubu, gde mu je bila porodica.

suštinskih promena ličnosti osuđenog, budući da je reč o osobi sa antisocijalnim poremećajem, okolnosti da osuđeni nije mogao objasniti razloge ubistva i stava rodbine ubijene devojčice. Nakon toga osuđeni je podneo predstavku ECHR-u.

ECHR je 10. decembra 2013. godine jednoglasno doneo odluku da doživotni zatvor u ovom slučaju nije povezan sa povredom čl. 3 EK, zato što je osuđenom, iako je izvršavao kaznu na Arubi, bilo omogućeno da po Krivičnom zakoniku Kurasao podnese zahtev Zajedničkom sudu radi preispitivanja doživotnog zatvora, što je i učinjeno. Sud je smatrao da nije potrebno ispitivati da li je *de facto* pomilovanjem bilo moguće njegovu kaznu smanjiti pre 2011. (*Murray v. the Netherlands*, presuda od 10. 12. 2013, par. 57–58). Sud nije prihvatio ni navode podnosioca predstavke o zlostavljanju usled neadekvatnog smeštaja i nedostatka psihijatrijskog lečenja u zatvorskoj ustanovi (*Murray v. the Netherlands*, presuda od 10. 12. 2013, par. 71–73). Podnosilac predstavke je u aprilu 2014. godine zahtevao da se predmet prosledi Velikom veću, što je prihvaćeno. Kako je Muri u međuvremenu umro, postupak pred ECHR-om su nastavili njegovi srodnici.

Veliko veće je 26. aprila 2016. donelo suprotnu odluku kojom je odlučilo da *de facto* nije bilo nikakvih mogućnosti za umanjenje doživotne kazne podnosioca predstavke zbog čega je takvo kažnjavanje nečovečno (suprotno čl. 3 EK). Sud je utvrdio da su nadležni ocene da Muri ne ispunjava uslove za uslovni otpust ili pomilovanje zasnivali na riziku da će ponoviti izvršenje krivičnog dela. Pri tome, procena njegovih potreba za psihijatrijskim lečenjem nije bila na vreme sprovedena, niti je tokom izvršenja kazne na odgovarajući način lečen u cilju rehabilitacije. S druge strane, čl. 3 EK obavezuje države da izvrše procenu rehabilitacionih potreba zatvorenika kako bi se olakšala njihova rehabilitacija i smanjio rizik da ponove izvršenje krivičnog dela, čak i kada osuđeno lice ne zahteva da bude uključeno u program postupanja (*Murray v. the Netherlands*, presuda od 26. 4. 2016, par. 108). U konkretnom slučaju psihijatrijsko lečenje je bilo preduslov da podnosilac predstavke može napredovati u rehabilitacionom tretmanu do trenutka kada bi prestao da bude opasan po okolinu, što bi isključilo razumne razloge daljeg boravka u zatvoru. Samim tim *de facto* je onemogućen u skraćenju doživotne kazne (par. 123). Stoga se sud nije ni upuštao u ocenu da li su *de jure* postojale mogućnosti skraćenja kazne putem pomilovanja, konstatujući da postoji povreda čl. 3 EK zato što je *de facto* izostala mogućnost skraćenja kazne doživotnog zatvora u odnosu na podnosioca predstavke (*Murray v. the Netherlands*, presuda od 26. 4. 2016. par. 125–127).

Navedena presuda je značajna zbog toga što sadrži smernice koje se jednim delom odnose na trajanje doživotnog zatvora, a drugim delom se tiču položaja zatvorenika sa duševnim poremećajima u procesu rehabilitacije u zatvorskoj ustanovi (uključujući tu i tzv. opasne osuđenike koji su na produženim merama

preventivnog zatvaranja posle izvršenja pravosnažne kazne zatvora).¹³ Reč je o tome da nedostatak adekvatnog psihijatrijskog lečenja ili psihološkog tretmana u zatvorskoj ustanovi, o čemu država mora da se stara, može faktički da spreči takvog zatvorenika da ostvari uspeh u resocijalizaciji, što je nužna pretpostavka korišćenja pravnih mehanizama radi skraćanja kazne (Bürli, 2016).

Bez obzira na nedostatak naučnog interesa za istraživanja efekata zatvora na osuđene i pitanja reintegracije u Holandiji (Tonry & Bijleveld, 2007, pp. 25–26), naučna i stručna javnost, kao i organizacije za ljudska prava ukazivale su i pre okončanja slučaja *Murray v. the Netherlands* na to da su uslovi izvršenja doživotnog zatvora u Holandiji suprotni čl. 3 EK, što potvrđuje pismo Van Hattum (2016) koje je u ime Foruma za prava doživotnih osuđenika uputila CPT-u. Takođe, u presudama holandskih sudova došlo je do izražaja nastojanje da ukažu na spornu praksu (prema tumačenjima ECHR-a vezano za čl. 3 EK). Tako je Vrhovni sud Holandije u presudi od 16. 6. 2009. istakao da osuđenima na doživotni zatvor ne treba uskratiti mogućnost da budu pušteni na slobodu, naročito ako, posle dugotrajnog zatvaranja, prestane razumna svrha kazne (van Hattum, 2009, p. 13). Sud se nije upuštao u ocenu koliko se često pomilovanja dodeljuju doživotno osuđenima, ali je naglasio da bi te činjenice bile relevantne prilikom procene da li je način izvršenja doživotnog zatvora u skladu sa čl. 3 EK (Public International Law and Policy Grup NL (PILPG NL), 2016, p. 23). Na neprihvatljivu praksu izvršenja doživotnog zatvora ukazano je i u presudama sudova u Hagu. Tako je u presudi Apelacionog suda od 23. novembra 2011, povodom zahteva osuđenog da mu se odobri odsustvo bez nadzora na slobodi, utvrđeno da od 2007. godine nijednom osuđenom na doživotan zatvor nije odobrena takva pogodnost, jer se jednostavno ne uklapa u koncept izvršenja doživotnog zatvora (PILPG NL, 2016, p. 19).¹⁴ U presudi Okružnog suda u Hagu od 18. septembra 2014, povodom tužbe zbog nezakonito odbijenog pomilovanja, sud je konstatovao da osuđeni, čak ni da se utvrdila nezakonitost tog postupka, ne bi bio pušten na slobodu, ali je naredio državi da preduzme aktivnosti kako bi uključila osuđenog u proces rehabilitacije da bi u kasnijem periodu mogao ostvariti uslove za pomilovanje (PILPG NL, 2016, p. 23; Meijer, 2017, p. 156).

---

¹³ Prema licima koja su označena kao opasna po društvo (zbog duševnih poremećaja, promene karaktera ili vrste izvršenih krivičnih dela) mogu biti preduzete takozvane preventivne mere zatvaranja posle izvršene kazne zatvora koje faktički vode doživotnom zatvaranju (vid. Mrvić Petrović, 2015).

¹⁴ Iza te prakse stoji ideja da se pomilovanje i ne razmatra za osuđene na kaznu doživotnog zatvora, a rezultat je da su isključeni iz aktivnosti reintegracije, kao i iz prevremenog otpusta, jer se smatraju neprilagođenim, to jest ne ispunjavaju uslove za reintegraciju, niti su kroz programe rehabilitacije pripremljeni za te aktivnosti (PILPG NL, 2016, p. 19).

Među primerima iz sudske prakse ističe se odluka Okružnog suda Severne Holandije u Asenu, doneta 24. novembra 2015. (dakle pre presude ECHR-a u slučaju *Murrey v. Netherlands*). Sud je umesto doživotnog zatvora, kako je tražilo tužilaštvo, odredio kazne od po trideset godina zatvora dvojici braće optuženih za ubistvo bračnog para iz predumišljaja (Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten, 2015). Starijem okrivljenom je uz kaznu izrečena i mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja neograničenog trajanja, budući da je reč o osobi sa teškim duševnim poremećajima. U obrazloženju presude istaknuto je da se, pri izboru kazne, sud rukovodio činjenicom da su u Holandiji od 1970. do 2014. godine pomilovana samo trojica osuđenih na doživotni zatvor (od čega dvojica u terminalnoj fazi bolesti), te da praksa retkih pomilovanja znači da osuđeni *de facto* nema perspektivu da ikada bude oslobođen, što predstavlja situaciju koja može da se tumači kao povreda čl. 3 EK (Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten, 2015; PILPG NL, 2016, pp. 23–24). Očekivano, posle donošenja navedene presude ECHR-a, Vrhovni sud Holandije je u presudi od 5. jula 2016. konstatovao da je trenutni način izvršenja doživotnog zatvora u Holandiji ispod standarda, zato što se rehabilitacioni tretman tokom izvršenja kazne ne primenjuje, a postupak pomilovanja se ne koristi da bi se omogućio povratak osuđenog u društvo, nego iz samilosti u slučaju potpunog gubitka radnih sposobnosti, te zato smatra da nedostaje pravni mehanizam koji bi dozvoljavao preispitivanje potrebe za trajanjem doživotne kazne (van Hattum, 2016, p. 15).

Kako bi se što pre sistem izvršenja doživotnog zatvora uskladio sa evropskim standardima i smernicama iz odluka ECHR-a, državni sekretar za bezbednost i pravosuđe je novembra 2016. godine doneo Uredbu o osnivanju Savetodavnog odbora za doživotne zatvorenike (Besluit Adviescollege levenslanggestraften, 2016), kojom se predviđa mehanizam preispitivanja potrebe za daljim zatvaranjem osuđenih posle 25 godina izdržane kazne. Prema rečima državnog sekretara, Uredbom se ispravlja osnovni nedostatak holandskog pravnog sistema koji ne računa da će se doživotni zatvorenik ikada vratiti u društvo, zbog čega oni nisu bili uključeni u rehabilitacione tretmane i programe reintegracije (PILPG NL, 2016, p. 18). Ispitivanje postignutog uspeha u resocijalizaciji konkretnog osuđenog, praćenje daljeg razvoja situacije posle 27 godina izdržane kazne, kada stiču pravo na službeno pomilovanje, i toka postupka po molbi za pomilovanje prepuštaju se Savetodavnom odboru za doživotne zatvorenike (Adviescollege Levenslanggestraften – ACL). Kada osuđeni jednom podnese prijavu Odboru, prate se periodično rezultati procesa izvršenja kazne u tom predmetu sve do momenta dobijanja pomilovanja ili do smrti osuđenog lica (ACL, 2021, p. 6).¹⁵ Odbor zasniva svoj predlog na

¹⁵ Od 2017. do danas Odbor je u tri slučaja (od šest) savetovao puštanje osuđenih na slobodu (ACL, 2021, p. 9). Jedno pomilovanje bilo je dato 1986, a 2021. godine pomilovana su dvojica osuđenih.

činjenicama iz zatvorske dokumentacije, izveštajima Probacione službe o uslovima za radno-socijalnu integraciju osuđenog i Nacionalne službe za podršku žrtvama koja ispituje stavove žrtve i rizike da ona bude objekt novog napada osuđenog, ako se nađe na slobodi. Obaveštenja i mišljenja Saveta pomažu ministru prilikom donošenja odluke da se osuđeni uključi u fazu reintegracije, posle 25 godina izvršene kazne, kada može da bude pušten na slobodu radi obavljanja određenih aktivnosti. Takođe, mišljenje Saveta uvažava se prilikom odluke ministra o uslovima za pokretanje postupka pomilovanja, što se preduzima po službenoj dužnosti posle 27 godina boravka osuđenog u zatvoru. Na prvi pogled čini se da je pronađen pragmatičan način da Holandija otkloni nedostatke u sistemu izvršenja doživotnog zatvora. Ipak, Van Hattum u radu pod nazivom „Šuma neispunjenih očekivanja” (2022) iznosi ocenu da dosadašnja primena administrativnih rešenja ne zadovoljava standarde ECHR-a. Pokazalo se da je vreme za primenu programa socijalne reintegracije od dve godine (od 25. do 27. godine izvršenja kazne) prekratko, zbog čega sudovi često molbe za pomilovanje ocenjuju „preuranjenim”, da ministar donosi odluke ne uvažavajući predloge ACL-a, što sve pokazuje da bi trebalo procenu ispunjenosti uslova za puštanje osuđenog iz zatvora izuzeti iz nadležnosti političara i poveriti je sudu (van Hattum, 2022, pp.13–16). Epilog: na zvaničnom državnom sajtu i dalje je istaknuto da „u Holandiji doživotni zatvor zaista podrazumeva zatvor do kraja nečijeg života”, te da bi neko mogao biti pušten ranije samo ako dobije kraljevo pomilovanje. Na izvršenju kazne trenutno se nalazi trideset osoba (Government of the Netherlands, 2022).

5. Zaključak

Svedoci smo da se pažnja javnosti u Evropi, kao i u svetu, sve češće usmerava na strože kažnjavanje kao jedini svrsishodan način borbe protiv kriminaliteta. Tako se formira svojevrsni „kazneni mentalitet” ljudi koji kažnjavanje smatraju jedinim adekvatnim odgovorom na nepravde i zločin. Od takvog stava do odmazde korak nas deli – stoga ne treba da čudi da je i u srpskom zakonodavstvu, kao i u mnogim drugim, svrha kažnjavanja upotpunjena zahtevom da se učinocu uzvratu pravičnom i srazmernom kaznom u skladu sa težinom učinjenog krivičnog dela. Verovatno postoje situacije u kojima doživotni zatvor, u smislu lišenja slobode neizvesnog trajanja, može biti pravična i srazmerna kazna za onog ko učini naročito teško krivično delo. Ipak, način izvršenja doživotnog zatvora ne sme da se svede na koncept „zaključaj osuđenog i baci ključ što dalje”, na šta ukazuju dokumenti SE, izveštaji CPT-a i tumačenja EK kroz praksu ECHR-a. Krajnja granica jeste obaveza države da doživotne zatvorenike uključi u rehabilitacione

programe radi integracije u društvo, kao i da propiše i redovno primenjuje pravne mehanizme radi preispitivanja dalje potrebe za zatvaranjem, ako je zakonom isključeno pravo osuđenog na uslovni otpust.

Pokazuje se da hteli-ne hteli nemamo drugo smisleno opravdanje za zatvorsku izolaciju osuđenih osim izgleda da se uz primenu programa postupanja postignu promene njegovog ponašanja, stavova i navika (svrha rehabilitacije). Uostalom rehabilitacija u cilju sprečavanja recidivizma osuđenog i dalje zauzima prvo mesto među različitim ciljevima kažnjavanja koji su predviđeni u čl. 42 KZ RS. Promenjeni kriminalno-politički pristup nalagao bi da i rehabilitacija osuđenog više bude usmerena na to da osuđeni izgradi odgovoran odnos prema onome što je učinio, kako u odnosu na društvo tako i na žrtvu. Zanemarivanje rehabilitacije doživotnih osuđenika i isključiva usmerenost na odmazdu, prema konceptu „doživotno znači doživotno” može stvoriti probleme zbog kršenja čl. 3 EK, kako pokazuju primeri iz Italije i Holandije.

Problemi izazvani primenom *ergastolo ostativo* u Italiji posledica su zanemarivanja reintegracije osuđenih lica kao ustavne kategorije i vrednosti doktrine (nove) društvene odbrane na kojoj se tradicionalno temelji italijansko krivično zakonodavstvo. Doživotno zatvaranje trebalo bi da obezbedi neutralizaciju opasnih kriminalaca – terorista i pripadnika organizovanih kriminalnih grupa, što su legitimni ciljevi države, ali je zbog nedostataka u pogledu resocijalizacije u zatvorskoj ustanovi pomenuto rešenje neustavno i protivno čl. 3 EK, budući da je uslov saradnje sa pravosudnim organima prioritetno uveden u interesu efikasne borbe protiv organizovanog kriminaliteta, a ne kako bi se omogućilo uključivanje osuđenog u društvo. Italijanski zakonodavac, kako se vidi, odugovlači sa menjanjem „anti-Mafija” zakonodavstva zato što se sporno rešenje, uvedeno još pre tri decenije, pokazalo efikasnim u borbi protiv organizovanog kriminaliteta.

Holandski primer pokazuje kako se, uprkos tradiciji dužoj od veka, brzo promenila praksa primene pomilovanja kao pravnog mehanizma za skraćenje kazne doživotnog zatvora u drugačijem kriminalno-političkom ambijentu. Blokirana primena pomilovanja, uz izostanak rehabilitacije osuđenih na doživotni zatvor i mogućnosti da budu uključeni u programe reintegracije, čime bi stvorili uslove da dobiju pomilovanje, razlozi su zbog kojih se smatra da izvršenje ne dostiže standarde ECHR-a. Dok italijanski zakonodavac još uvek traga za adekvatnim rešenjem problema, dotle je Holandija pronašla pragmatično rešenje da se poseban savetodavni odbor bavi ispitivanjem uspeha rehabilitacije doživotnih zatvorenika posle 25 godina izdržane kazne i da se periodično preispituje potreba za daljim izvršenjem kazne i mogućnost davanja pomilovanja. Rešenje se, međutim, prema prvim kritikama, pokazuje nedostatnim, zato što je odlučivanje prepušteno političkom funkcioneru (ministru).

Oba primera treba da predstavljaju upozorenje za kreatore javnih politika u Srbiji, jer će se svakako postaviti pitanje povrede čl. 3 EK ako važeća zakonska rešenja ne budu blagovremeno izmenjena. Istovremeno, primeri pokazuju koliko je teško naći adekvatno rešenje, čak i onda kada, kao u Holandiji i Italiji, nacionalni sudovi nađu načina da indirektno upozore zakonodavca na sporne situacije.

Prema tome, bez obzira na promene kriminalno-političke orijentacije, reintegracijska komponenta sankcija mora biti zadržana, pravno regulisana i sprovedena kroz praksu izvršenja kazne zatvora, jer bi bilo nečovečno osuđenog, iako je osuđen za teška krivična dela doživotnim zatvorom, trajno lišiti svake nade da će biti pušten na slobodu. Stoga država mora čak i najtežem zločincu pružiti priliku da se resocijalizuje, i to na način koji je pravno primenjiv i koji funkcioniše u praksi. Da bi se izvršila pomenuta obaveza, neophodno je da rehabilitacija bude zadržana u kriminalnoj politici države, to jest država mora povesti interesa i o pravima osuđenog lica. Sva složenost problema proizilazi iz okolnosti da je prilikom zakonskog regulisanja sistema izvršenja kazne doživotnog zatvora potrebno pažljivo uskladiti obaveze države da zaštiti društvo od kriminaliteta, pravo osuđenog da doživotna kazna kojom je kažnjen ne bude neopoziva i interese žrtve oštećene izvršenjem krivičnog dela.

Literatura

- Downes, D. & van Swaaningen, R. 2007. The Road to Dystopia Changes in the Penal Climate of the Netherlands. *Crime and Justice: Review of Research*, 35, pp. 31–72.
- Jakulin, V. 2021. Compliance of the Provisions of the Serbian Penal Code Governing Conditional Release from Life Imprisonment with the Relevant International Standards. *Revija za krivično pravo i kriminologiju*, 59(1), pp. 17–68.
- Jobard, F. 2017. Transformations of the State's Use of Force in Europe. In: King, Desmond & Le Galès, Patrick (eds.). *Reconfiguring European States in Crisis*. Oxford: Oxford University Press, pp. 353–376.
- Maculan, A., Ronco, D. & Vianello, F. 2013. *Prison in Europe: Overview and Trends*. Rome: European Prison Observatory, Antigone Edizioni. Dostupno na: <http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisoninEuropeOverviewandtrends.pdf> (15. 6. 2022).
- Mauro, D. 2021. A New Technique for Implementing ECtHR Judgments: Will It Work? The Corte Costituzionale "Urges" the Houses to Reform the Ergastolo Ostativo. Note to: Corte Costituzionale, 15 April 2021, Order No 97. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 1, pp. 361–373.

- Meijer, S. 2017. Rehabilitation as A Positive Obligation. *European Journal of Crime, Criminal Law Criminal Justice*, 25(2), pp. 145–162. DOI:10.1163/15718174–2502211.
- Menghini, A. 2020. La Consulta apre una breccia nell'art. 4 bis o.p. Nota a Core cost. N. 253/2019. *Osservatorio AIC*, 2, pp. 307–324. Dostupno na: https://www.osservatorioaic.it/images/rivista/pdf/2020_2_06_Menghini.pdf (15. 6. 2022).
- Mrvić Petrović, N. 2007. *Kriza zatvora*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo.
- Mrvić Petrović, N. 2015. Preventivne mere prema osuđennicima opasnim po društvo u pravima Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije. *Strani pravni život*, 59(2), pp. 41–52.
- Mrvić Petrović, N. 2019. Prava žrtava krivičnih dela u Holandiji. *Strani pravni život*, 63(2), pp. 17–31. DOI <https://doi.org/10.5937/spz63–22126>.
- Santangelo, A. 2020. Irreducible Life Sentences and Rehabilitation. A Point of Juncture Between Strasbourg and Rome. *The Italian Law Journal*, 6(2), pp. 520–535.
- Struijk, S. 2020. Wetsvoorstel Straffen en beschermen: wordt het kind met het badwater weggegooid?. *Sancties*, 13(2), pp. 56–65. Dostupno na: <https://research.rug.nl/en/publications/wetsvoorstel-straffen-en-beschermen-wordt-het-kind-met-het-badwat> (15. 6. 2022).
- Tonry, M. & Bijleveld, C. 2007. Crime, Criminal Justice, and Criminology in the Netherlands. *Crime and Justice: Review of Research*, 35, pp. 1–30.
- van Hattum, W. F. 2016. Het huidige debat over de levenslange gevangenisstraf in Nederland. *Fatik : Tijdschrift voor Strafbeeld en Gevangeniswezen*, 33(151), 12–18. Dostupno na: http://www.mensenrechten.be/bestanden/uploads/tijdschriften/FATIK_2016_151_DIGITAL.pdf (15. 6. 2022).
- van Hattum, W. F. 2009. Het probleem van de levenslange gevangenisstraf. In: Harte, Joke, Verhagen, Thieu & Zomer, Mariette (eds.), *Most probably the best professor of forensic psychiatry: Liber amicorum* prof. dr. Dick Raes. Nijmegen: Wolf Legal Publisher, pp. 311–329. Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/232528156.pdf> (15. 6. 2022).
- van Hattum, W. F. 2022. Het woud der niet-ingeloste verwachtingen. Over het herbeoordelingsmechanisme levenslange gevangenisstraf. In: van den Akker, S. de Haas, A. de Jong F. & de Roos, T. *Opstellen over menselijkheid in het strafrecht*. Den Haag: Willem Pompe Instituut, pp. (25- 46). Dostupno u verziji predatoj urednicima (pp. 1–17), na <https://drive.google.com/file/d/1nXW9Y6tWx69SNubuU7oAFWXxomxtS31z/view> (15. 6. 2022).

van Hattum, W. F. & Meijer, S. 2016. An Administrative Procedure for Life Prisoners: Law and Practice of Royal Pardon in the Netherlands. In: Van Zyl Smit, D. & Appleton, C.(eds.), *Life Imprisonment and Human Rights*. [Chapter 6] (pp. 141–165). Oxford and Portland: Hart Publishing Ltd.

Homburg, G., Verbeek, E., Grift, M. van de Kuin, M., & Schuyt, P. M. 2021. *Voorbereiding evaluatie Wet straffen en beschermen*. WODC Rapport. Den Haag: WODC. Dostupno na: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/09/10/tk-bijlage-eindrapport-voorbereiding-evaluatiewetsenb-regioplan-21jul21> (15. 6. 2022).

Internet izvori

Bürli, Nicole, 2016. Grand Chamber Clarifies Principles for Life Sentence of Prisoner with Mental Disability, May 02, 2016. *Strasbourg Observes*. Dostupno na: Strasbourg Observes, <https://strasbourgobservers.com/2016/05/02/grand-chamber-clarifies-principles-for-life-sentence-of-prisoner-with-mental-disability/> (15. 6. 2022).

Crewe, B., Hulley, S. & Wright, S. 2019. Experiencing long term imprisonment from youth adulthood: identity, adaptation and penal legitimacy. Institute of Criminology, University of Cambridge, Ministry of Justice Analytical Series. Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/819752/experiencing-long-term-imprisonment-from-young-adulthood.pdf (15. 6. 2022).

Dolcini, E. 2021. L'ordinanza della Corte costituzionale n. 97 del 2021; eufonie, disonanze, prospettive inquietanti, *Sistema Penale*, 25. Maggio 2021. Dostupno na: <https://www.sistemapenale.it/it/sentenza/dolcini-corte-costituzionale-2021-97-ergastolo-ostativo> (15. 6. 2022).

Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten, 2015. Life Imprisonment in the Netherlands Is at Odds with the ECHR. *Liberties*, December 04. Dostupno na: <https://www.liberties.eu/en/stories/netherlands-life-imprisonment-at-odds-with-echr/6332> (15. 6. 2022).

Public International Law and Policy Grup NL (PILPG NL) 2016. The Legality of Life Imprisonment: Comparative Analysis of International, European and Dutch Law – Legal Memorandum, May. Dostupno na: <https://pilpnjcm.nl/wp-content/uploads/2016/09/PILPG-NL-Life-Imprisonment-Comparative-Analysis-26.05.16.pdf> (15. 6. 2022).

John Howard Society of Alberta 1999. Effects of Long Term Incarceration <http://www.johnhoward.on.ca/wp-content/uploads/2014/09/jhs-alberta-report-effects-of-long-term-incarceration.pdf> (15. 6. 2022).

van Hattum, W.F. 2016. Letter to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

Stichting Forum Levenslang. Feb. 16, 2016. Dostupno na: <http://www.forumlevenslang.nl/nieuws/forum-levenslang-verzoekt-het-cpt-een-onderzoek-in-te-stellen-naar-dedetentieomstandigheden-van-levenslanggestraften/> (15. 6. 2022).

Government of the Netherlands, 2022. Custodial Sentences. Dostupno na: <https://www.government.nl/topics/sentences-and-non-punitive-orders/custodial-sentences> (15. 6. 2022).

ACL, 2021. Tweejaarbericht Adviescollege Levenslanggestraften. Juni 2021. <https://www.adviescollegelevenslanggestraften.nl/publicaties-en-documenten/>. (15. 6. 2022).

European Commission 2019. E-001555/2019 from 29. March 2019. Dostupno na https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2019-001555_EN.pdf.

Pravni izvori

Savet Evrope (SE) i tela SE

Rec(2003)23. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners, adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003 at the 855th meeting of the Ministers' Deputies. Dostupno na: <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+%282003%29+23+on+the+management+of+life+sentence+and+other+long+term+prisoners.pdf/bb16b837-7a88-4b12-b9e8-803c734a6117>.

Rec(2003)22. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on conditional release (parole) (Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies) <https://rm.coe.int/16800ccb5d>.

Evropska zatvorska pravila 2006. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies). Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/european-prison-rules>.

ETS no 126 1987. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Strasbourg 26/11/1987; on force 01/02/1989. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=126>.

European Convention on Human Rights 1950. Prečišćeni tekst sa izmenjenim protokolima do 2021. dostupan na: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

CPT, 2016. Situation of Life-Sentenced Prisoners. CPT/Inf(2016) 10-par. Extract from the 25th General Report of CPT, from 16. 4. 2016. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/cpt/life-sentenced-prisoners>.

Portugalija

Ustav Republike Portugalije 1976. [Constituição da República Portuguesa]. *Diário da República* n. 86/1976, Série I de 1976–04–10. Dostupno na: <https://data.dre.pt/eli/decapconst/1976/p/cons/20050812/pt/html> (17. 6. 2022).

Krivični zakonik Portugalije, 1995. [Código Penal, Decreto-Lei n.º 48/95], *Diário da República*, n.º 63/1995, Série I-A de 1995–03–15- Dostupno na: <https://dre.pt/dre/legislacao-consolidada/decreto-lei/1995-34437675> (17. 6. 2022).

Italija

Costituzione 1947. *Gazzetta Ufficiale della R.I.*, 27. 12. 1947, no. 298. Sa izmenama od 12. juna 2003. i sa Ustavnim zakonom od 11. 2. 2022. Dostupno na sajtu predsednika Republike <https://www.quirinale.it/page/costituzione> (17. 6. 2022).

Codice Penale 1930. Testo coordinato ed aggiornato del Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1389. Sa kasnijim izmenama, poslednjim na osnovu Zakonske uredbe (D.L.) od 25. februara 2022, n. 13 i Zakona od 9. marta 2022, n. 22. Dostupno na: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale> (17. 6. 2022).

Legge sull'ordinamento penitenziario 1975. Legge, testo coordinato 26/07/1975 n. 354, *Gazzetta Ufficiale della R.I.* 09/08/1975. Tekst u poslednjoj redakciji sa izmenama na osnovu Zakonske uredbe (D.L.) od 30. aprila 2020, br. 28 i Zakona (L.) od 26 juna 2020, br. 70 dostupan na <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2018/11/26/legge-sull-ordinamento-penitenziario-#art4bis> (17. 6. 2022).

Legge 1992. L. 7 agosto 1992, n. 365 - Conversione in legge, con modificazioni, del D.L. 8 giugno 1992, n. 306, recante modifiche urgenti al nuovo codice di procedura penale e provvedimenti di contrasto alla criminalità mafiosa. *Gazzetta Ufficiale* br. 185 od 7. 8. 1992. Dostupno na: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1992-08-07;356> (17. 6. 2022).

Decreto-Legge 1992. D.L. 8 giugno 1992, n. 306 - Modifiche urgenti al nuovo codice di procedura penale e provvedimenti di contrasto alla criminalità mafiosa. Stupio na snagu za vreme *vacatio legis* (zbog uvedenog vanrednog stanja) dekretom od 9. 6. 1992 (*Gazzetta Ufficiale* br. 134). Izmenjen Zakonom od 07. avgusta 1992. Dostupno na: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2L-s?urn:nir:stato:decreto.legge:1992-06-08;306!vig=> (17. 6. 2022).

Holandija

Grondwet 1814. U verziji od 2018 dostupno na:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/02/28/grondwet-voor-het-koninkrijk-der-nederlanden-2018>.

Wetboek van Strafrecht 1881. WvSr van 3. maart 1881, *Staatsblad*, n. 35. Sa kasnijim izmenama. U redakciji od 1. 3. 2022. dostupno na: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2022-03-01> (17. 6. 2022).

Wet strafen van beschermen 2020. Wet van 24 juni 2020 tot wijziging van de Penitentiaire beginselenwet, het Wetboek van Strafrecht en enige andere wetten in verband met de wijziging van de regeling inzake detentiefasering en voorwaardelijke invrijheidstelling, *Staatsblad* n. 224. U primeni od 1. 12. 2021. Dostupno na: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0043990/2021-12-01> (17. 6. 2022).

Landsverorderening 2011. Nacionalna uredba guvernera Kurasao od 2. novembra 2011 kojom se proglašava novi Krivični zakonik. Objavljeno u službenom glasilu br. 48/2011. Dostupno na: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/MONO-GRAPH/110154/136883/F35101769/NLD110154.pdf> (17. 6. 2022).

Besluit Adviescollege levenslanggestraften 2016. Besluit van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 25 november 2016, houdende de instelling van een Adviescollege levenslanggestraften. Dostupno na: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0038779/2020-09-01> (17. 6. 2022).

Srbija

Ustav, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006, 115/2021.

Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 5/2014, 35/2019.

Sudska praksa

ECHR

Marchello Viola v. Italia (no. 2), predstavka br. 77633/16, presuda od 13. 6. 2019. Dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-12494%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-12494%22]})

Murray v. The Netherlands, predstavka br. 10511/10, presuda od 10. 12. 2013.

Dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/>

[fre#%7B%22display%22:\[2\],%22itemid%22:\[%22002-9358%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22display%22:[2],%22itemid%22:[%22002-9358%22]%7D).

Murray v. The Netherlands, predstavka br. 10511/10, presuda Velikog veća od 26. 4. 2016. Dostupno na: <https://njb.nl/umbraco/uploads/2017/1/Murray.pdf>.

Italija

Corto Costituzionale della Republica Italia, Ordinanza n. 27/2021. Decisione del 15/04/2021. Pubblicazione in G. U. Dostupno na: http://pronuncia_97_2021.pdf (17. 6. 2022).

Nataša V. Mrvić Petrović, PhD

Principal Research, Institute of Comparative Law, Belgrade, Serbia

e-mail: *n.mrvic@iup.rs*

**HOW TO MAKE MORE HUMANE LIFE IMPRISONMENT
("LOCK UP AND THROW AWAY THE KEY" CONCEPT)
– ON THE EXAMPLES OF ITALY AND THE NETHERLANDS**

Summary

The author criticizes the concept of whole life sentence from the aspect of the European standards of protection of the rights of persons deprived of their liberty. The aim of the paper is to contribute scientific critique of new solutions on life imprisonment in Serbian Criminal legislations, because the life imprisonment was introduced in 2019, but the conditions on serving the sentence are not prescribed. Conditional release of convict for certain serious crimes are forbidden. On the contrary, the relevant acts of the Council of Europe and the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) show that the principle of social reintegration of offenders must be ensured in the national enforcement system, otherwise there is a risk of violating Art. 3 of the European Convention. The state has an obligation to include lifelong prisoners in prison rehabilitation programs, as well as establish and use mechanism to reduce sentences. Using examples from Italy and the Netherlands, the author examines the circumstances due to which the standards of ECHR of execution of life imprisonment in those countries have not been reached. In that way, the attention of the legislator in Serbia is drawn to the fact that the principle of effective offender's rehabilitation (also his right of rehabilitation) must not be neglected even when the crime needs to be reacted to the strongest sanctions, with a lifelong imprisonment.

Keywords: whole life imprisonment, life imprisonment, torture and inhuman treatment, conditional release.

Priljeno: 20. 6. 2022.

Prihvaćeno: 25. 10. 2022.